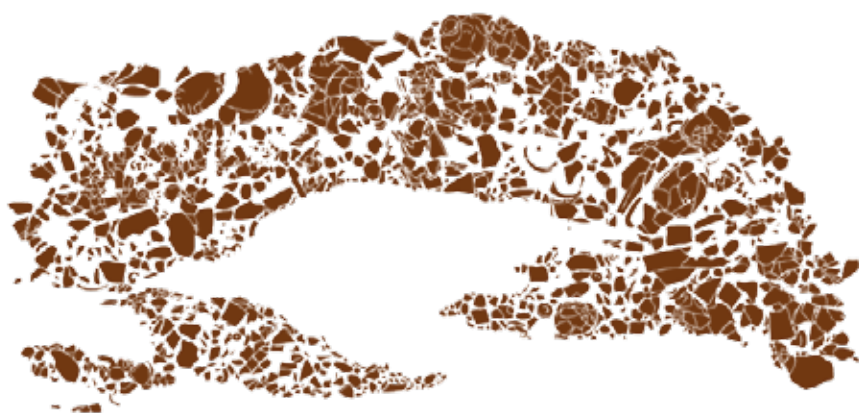

HRVATSKO ARHEOLOŠKO DRUŠTVO

OKOLICA KAŠTELANSKOG ZALJEVA U PROŠLOSTI

Izdanja Hrvatskog arheološkog društva

Vol. 33

God.
Year

2019.

S.
P.

1-320

Zagreb, 2020.

CROATIAN ARCHAEOLOGICAL SOCIETY - ZAGREB - *Founded 1878*
MUSEUM OF THE TOWN OF KAŠTELA

**SURROUNDINGS
OF THE BAY OF KAŠTELA
IN THE PAST**

CONFERENCE

Kaštela, 2017

HRVATSKO ARHEOLOŠKO DRUŠTVO - ZAGREB - *Utemeljeno 1878. god.*
MUZEJ GRADA KAŠTELA

OKOLICA
KAŠTELANSKOG ZALJEVA
U PROŠLOSTI

ZNANSTVENI SKUP

Kaštela, 2017. god.

Izdanja Hrvatskog arheološkog društva

Izdanja HAD-a

Vol. 33	God. Year	2019	S. P.	1 - 320	Zagreb, 2020.
---------	--------------	------	----------	---------	---------------

ISSN 0351-8884

ISBN HAD 978-953-6335-19-0

ISBN MG KAŠTELA 978-953-7276-75-1

UDK/UDC 904(497.583Kaštela)

IZDANJA HRVATSKOG ARHEOLOŠKOG DRUŠTVA
SVEZAK 33
CROATIAN ARCHAEOLOGICAL SOCIETY EDITIONS
VOLUME 33

Nakladničko vijeće:
Editorial Committee: Sanja Ivčević, Iva Kaić, Tatjana Kolak,
Ondina Krnjak, Daria Ložnjak-Dizdar

Odgovorni urednici:
Editors : Ivanka Kamenjarin, Domagoj Tončinić

Prijevod:
Translation: Marko Domljanović, autori/*authors*

Lektorica:
Language advisor: Jana Škrkulja

Oblikovanje:
Graphic design: Srećko Škrinjarić

Nakladnici:
Publishers: Hrvatsko arheološko društvo, Tomašićeva 6/4, 10000 Zagreb
Muzej grada Kaštela, Lušiško Brce 5, 21215 Kaštel Lukšić

za nakladnike / *representing publishers:* Jacqueline Balen, Ivan Šuta

Tisak:
Printed by: Tiskara Zelina d.d.

Naklada:
Print run: 300 primjeraka
300 *copies*

CIP zapis dostupan u računalnome katalogu Nacionalne i sveučilišne
knjižnice u Zagrebu pod brojem 001083512.

Publikacija je tiskana uz financijsku podršku Ministarstva kulture i medija RH i Grada Kaštela.

Ivanka Kamenjarin Povijest arheoloških istraživanja u Kaštelima od kraja 19. stoljeća do osnutka Muzeja grada Kaštela	9
Alberta Arena, Vedran Barbarić, Irena Radić Rossi Vranjic (Gulf of Kaštela) between the Late Early and the Middle Bronze Age (19 th –14 th century BCE)	21
Ivana Ožanić Roguljić Osvrt na tekstilnu proizvodnju u rimskodobnoj Dalmaciji	39
Marina Ugarković, Ana Konestra Stobreč – bedemi: pregled keramičkih nalaza s istraživanja 2012. godine	47
Sanja Ivčević Alesia fibule s trokutastim lukom iz Salone s osvrtom na nalaze tog tipa fibula na području rimske Dalmacije	65
Jure Margeta, Katja Marasović Interdisciplinarna istraživanja antičkog urbanog vodnog sustava Salone	81
Zrinka Buljević Salonitansko stakleno posuđe puhano u kalup	99
Tomislav Jerončić, Andreja Nađander Zaštitno arheološko istraživanje na prostoru <i>Urbs orientalis</i> antičke Salone u Ulici Stjepana Radića u Solinu	127
Mirjana Sanader, Domagoj Tončinić, Mirna Vukov Dva neobjavljena antička spomenika s otoka Brača	135
Irena Radić Rossi, Dave Ruff Roman ship in the Ager of ancient Salona: Preliminary results	145
Dražen Maršić, Josipa Baraka Perica Dijana lovkinja na reljefu iz Muzeja grada Kaštela	157
Daniela Matetić Poljak, Doroti Brajnov Botić Prilog poznavanju antičkih kapitela u privatnom vlasništvu u Kaštelima	167

Dijana Žaja Zaštitna arheološka istraživanja rimskodobne nekropole u Kaštel Lukšiću	181
Dino Demicheli Neobjavljeni antički epigrafski spomenici iz stalnog postava Muzeja grada Trogira	197
Mate Parica, Kristina Horvat Kamenolomi Sv. Ilije	211
Tonči Burić Srednjovjekovne utvrde u Kaštelima (povijesno-arheološka skica)	223
Vedran Koprivnjak Sondažna arheološka istraživanja na lokalitetu "Sv. Mihovil", položaj Ivernić (Lavdir) u Segetu Donjem	237
Krešimir Kužić Astrognostički elementi na srednjovjekovnim nadgrobnim spomenicima iz Dalmatinske zagore	259
Ante Alajbeg, Nebojša Cingeli Arheološka istraživanja splitskog Lazareta i baroknih bedema	281
Josip Dukić Dopisivanje don Frane Bulića na hrvatskom jeziku u njegovoj ostavštini koja se čuva u biblioteci Katoličkoga bogoslovnog fakulteta u Splitu	299
Anamarija Bralić Pavao Ergovac, život i rad u društvu Bihac	313

„Okolica Kaštelanskog zaljeva u prošlosti” naslov je znanstvenog skupa koji je u organizaciji Hrvatskog arheološkog društva i Muzeja grada Kaštela od 2. do 6. listopada 2017. godine održan u Kaštelima.

Tema skupa vezana je uz prostor koji je nastanjen još od paleolitika, a tragovi prošlih vremena svjedoče o kontinuitetu naseljavanja. Okolica Kaštelanskog zaljeva i danas je gusto naseljena, a ostaci prošlosti vidljivi su na svakom koraku. Neka od arheoloških nalazišta ovog prostora poznata su i u širim okvirima te čine nezaobilazan korpus nacionalne kulturne baštine.

Kroz nekoliko sekcija, tematski vezano uz povijesni slijed, održano je ukupno 36 predavanja i predstavljeno 5 postera. Za objavu u *Izdanjima Hrvatskog arheološkog društva* predan je ukupno 21 rad. Organizatori skupa ovim odazivom autora mogu biti zadovoljni, ali je velika šteta što za objavu nije ponuđeno više radova vezanih uz srednjevjekovnu tematiku, kojom ovaj prostor također obiluje.

Osim samih predavanja skup je imao i svoj, tradicionalni, izlet kojim se zaokružio prostor oko Kaštelanskog zaljeva trabakulom „Rižana”, starim 150 godina, a koji je i sam spomenik kulture. Izlet je započeo vožnjom

brodom iz Kaštel Lukšića prema Kaštel Sućurcu, gdje su ravnatelj Muzeja grada Kaštela Ivan Šuta i ravnatelj Arheološkog muzeja u Zagrebu Sanjin Mihelić svečano otvorili izložbu „Tekuća arheološka istraživanja u Hrvatskoj”. Za sudionike skupa bila je to iznimna prilika da se u kratkom roku upoznaju ne samo s arheološkim novostima u okolici Kaštelanskog zaljeva nego i s arheološkim novostima u drugim dijelovima Hrvatske. Izlet brodom nastavljen je u Vranjic, Trogir te Resnik (Sikuli), nakon čega su sudionici skupa autobusom stigli u planinarski dom „Malačka”, gdje je organizirana zajednička večera.

Ovom prilikom htjeli bi se zahvaliti Gradu Kaštela i Turističkoj zajednici grada Kaštela koji su obilato potpomogli kako samu organizaciju skupa tako i objavu 33. broja *Izdanja HAD-a*.

Sa zbornikom radova pod naslovom „Okolica Kaštelanskog zaljeva u prošlosti” zaključujemo istoimeni skup u nadi da će oni pridonijeti nastavku istraživanja ovog prostora i objavljivanja rezultata tih istraživanja.

Ivanka Kamenjarin

Domagoj Tončinić

MIRJANA SANADER, DOMAGOJ TONČINIĆ, MIRNA VUKOV
DVA NEOBJAVLJENA ANTIČKA SPOMENIKA S OTOKA BRAČA

UDK / UDC 904:726.1>210.7Brač)
904:726.8>(210.7Brač)

Izvorni znanstveni rad
Priljeno: 8. 6. 2018.

Mirjana Sanader
Domagoj Tončinić
Mirna Vukov
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Odsjek za arheologiju
Ivana Lučića 3
HR – 10 000 Zagreb
msanader@ffzg.hr
dtoncinic@ffzg.unizg.hr
mvukov@ffzg.hr

U radu se obrađuju dva antička spomenika nedavno pronađena na otoku Braču na lokalitetu Plate. Riječ je o rimskom zavjetnom žrtveniku posvećenom bogu Herkulu te o kamenoj urni ukrašenoj reljefnim prikazom. U splitskom Arheološkom muzeju čuva se još nekoliko antičkih spomenika koji su početkom 20 st., kako svjedoče muzejski arhivi, pronađeni na spomenutom lokalitetu. Ovaj rad ima dva cilja: prvi je arheološka analiza do sada neobjavljenog zavjetnog žrtvenika i kamene urne, a drugi je istraživanje eventualnog zajedničkog konteksta ranije pronađenih spomenika i novih nalaza.

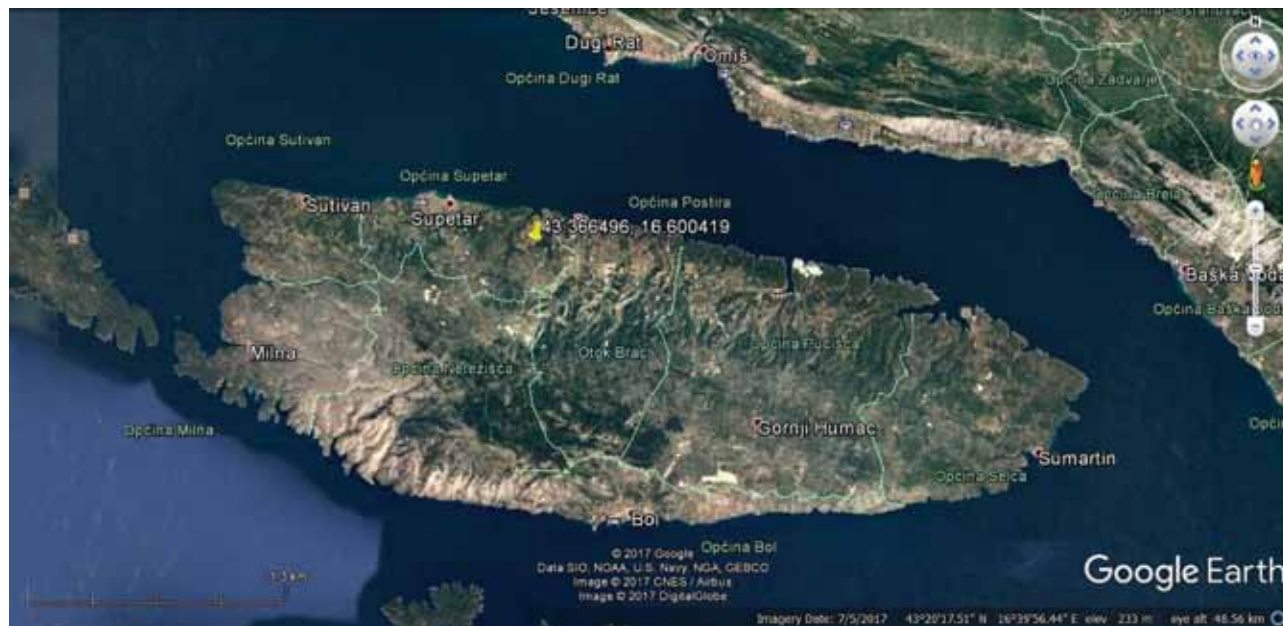
Ključne riječi: *Dalmacija, Brač, antika, zavjetni žrtvenik, urna*

Početkom 2017. godine profesorica M. Sanader s Katedre za antičku provincijalnu i ranokršćansku arheologiju Odsjeka za arheologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu posjetio je jedan student s otoka Brača. Došao je uz dogovor s gospodinom Perom Babarovićem koji je u svojem vinogradu pronašao žrtvenik i urnu čije je fotografije student i donio. Nakon uvida u fotografije student je zamoljen da prenese poruku vlasniku spomenika da

s prof. Sanader stupi u kontakt putem e-maila. Tijekom korespondencije dogovoreno je da suradnici Katedre posjete gospodina, dokumentiraju spomenike i obidu mjesto nalaza. U srpnju 2017. god. D. Tončinić i M. Vukov otputovali su u Splitsku na Braču gdje ih je primio gosp. Babarović i gdje su obavili sve predradnje za analizu i predstavljanje spomenika stručnoj javnosti.²

¹ * Ovaj rad je financirala Hrvatska zaklada za znanost projektom 6505 *Between the Danube and the Mediterranean. Exploring the role of Roman military in the mobility of people and goods in Croatia during the Roman Era* (RoMiCRO).

² Ovom prilikom još jednom ljubazno zahvaljujemo gosp. P. Babaroviću na mogućnosti obrade i objave urne i žrtvenika. Također zahvaljujemo i na ugodnom danu koji smo s njim i njegovom obitelji proveli u njihovom domu i obilasku nalazišta na otoku Braču.

Slika 1. Pozicija pronalaska spomenika – otok Brač, kamenolom Plate (preuzeto s Google Earth).

Spomenici koje ćemo predstaviti u ovom radu pronađeni su na k.č.zem. 635, k.o. Splitska, s koordinatama položaja (WGS84) Lat: 43.36649627, Long: 16.60041862. S obzirom na neistraženost lokacije ne možemo biti sigurni je li je navedena pozicija bila i realni kontekst ovih spomenika. Vinograd u kojem su pronađeni spomenici nalazi se uz sam kamenolom Plate u kojem su i danas sačuvani tragovi vađenja kamena (Sl. 1).

U razgovoru s gosp. Babarovićem saznali smo kako je na istom položaju njegov pokojni otac pronašao reljef boga Merkura i dva sarkofaga. Reljef se danas nalazi u Arheološkom muzeju u Splitu (A-2780).³ Sarkofazi su, prema usmenoj predaji gosp. Babarovića, prodani don Frani Buliću, međutim nismo im ušli u trag niti u Arheološkom muzeju u Splitu ni u Muzeju otoka Brača u Škripu. Jedinu pisani trag koji imamo o njima je iz knjige Petra Šimunovića u kojoj piše da se „u ogradi M. Babarovića u Platima nalazi rimski sarkofag“.⁴ U kamenolomu Plate

pronađeni su i žrtvenici Herkulu (*CIL* 03, 10107) i Jupiteru (*CIL* 03, 10108), kao i dva žrtvenika bez natpisa.⁵

Prije nego se posvetimo analizi urne i zavjetnog žrtvenika podsjetimo se da otok Brač spominju antički izvori (*Ps.Scyl.* 23; *Polib.* I, 196; *Ant. Irin.* 519, 4; *Tab. Peut.* IV, B 1; *Anon Rav.* 5, 24; *BHS* 39, 1645 – 1711) od kojih izdvojimo Plinijevu (*NH* III, 152) rečenicu koja kaže da se otok zove *Brattia* i da se na njemu uzgajaju koze.⁶ Osim u stočarstvu, značaj otoka očituje se i u kvalitetnom kamenu koji se od rimskog vremena bere u kamenolomima Plate, Rasohe i Stražišće.⁷ Na otoku su provedena arheološka iskopavanja, zaštitna i sustavna, a zabilježeni su i poneki slučajni pokretni nalazi.⁸ Iako su na otoku ustanovljene brojne rustične vile još uvijek nemamo saznanja o nekom većem naselju.⁹

⁵ Matić 2018, kat. br. 1.1.6–7.

⁶ *Contra Tragurium Bova et capris laudata Brattia.*

⁷ Cambi 2013.

⁸ Jelinčić 2005a, str. 121–132; Jelinčić, Perinić Muratović 2010, str. 177–216; Jelinčić Vučković 2011, str. 127–149.

⁹ Kilić-Matić 2004, str. 91–109; Jelinčić 2005b.

³ Bulić 1900, str. 18; *CIL* 03, 15098; lupa 24913; EDCS-32700962.

⁴ Šimunović 1987, str. 143.

Rimske urne

Treba reći kako su rani Rimljani vjerovali da ljudsku smrt nadživi duša koja odlazi u podzemni svijet u kojem biva bestjelesnom sjenom (spirit). Nakon smrti ritualno su spaljivali pokojnike pa u slučaju da su se tjelesni ostaci pokojnika zatrpali u jamu u kojoj su i kremirani, govorimo o bustumu. O tome nas je izvjestio Verije Flak (*De verborum significatu*, 32, 7–11).¹⁰ Flak navodi i da se lomača s koje se odnose ostaci pokojnika da bi se pokopali na nekom drugom mjestu zove *ustrina*. U tom su se slučaju kremirani ostaci pokojnika pohranjivali u različite posude koje nazivamo skupnim imenom urne.¹¹

Rimske su urne mogle biti izrađene od različitog materijala, najčešće od gline i stakla, ali i od različitih vrsta kamena, olova i bronce. U neke od njih su se ostaci pokojnika stavljali najprije u manju posudu, najčešće staklenu, koja bi se potom umetnula u urnu. Međutim, ostaci pokojnika mogli su se pohranjivati i u najrazličitije posude svakodnevnne upotrebe kao što je bilo keramičko i stakleno kuhinjsko posuđe. Pohranjivali su se i u drvene sandučiće, korpe od pruća, u vreće od lana ili neke druge tkanine i kože.¹²

U rimsko doba urne su se postavljale u grobove, grobnice ili kolumbarije na nekropolama. Kolumbariji su bile građevine u kojima se mogao pohraniti naročito veliki broj urni. Jedan od njih nalazi se u *Parco degli Scipioni* izvan rimskih zidina. Na tom mjestu je Pomponije Hilo za svoje robove dao izgraditi kolumbarij, koji je i danas vrlo dobro sačuvan.¹³ Nekropole su, kako je to nalagao zakon Dvanaest tabli (*Lex XII, 10, 1*), morale biti smještene izvan grada.¹⁴ Ovaj se zakon provodio i kada se u Carstvu

promijenio način pokapanja pokojnika, odnosno kada je inhumacija zamijenila incineraciju. To se počelo događati od sredine drugog stoljeća da bi već u drugoj polovici trećeg stoljeća postupak incineracije bio potpuno potisnut.¹⁵

U ovom kontekstu zanimljiva je jedna kamena urna iz Solina (*CIL* 03, 08759) u kojoj su bili pohranjeni kremirani ostaci signifera Torentija, a koju stručnjaci datiraju vrlo kasno i to u 4. i 5. stoljeće.¹⁶

Vežano uz pohranu kremiranih ostataka pokojnika u literaturi nailazimo i na pojam osuarij odnosno osarij koji je nastao od latinske riječi za kost. U osuarije se pohranjivao i pepeo, odnosno cjelokupni ostaci kremiranog pokojnika. Rimljani su i sami koristili izraz osuarij o čemu svjedoči nekoliko (5) grobnih spomenika na kojima se spominje da su pokojnikovi ostaci smješteni u osuariju.¹⁷ Među ovim epigrafskim spomenicima naročito se ističe nedavno pronađeni Krestov osuarij iz Rima.¹⁸ Ova zanimljiva mramorna pravokutna posuda (29x45 cm) s poklopcem (29x14 cm) ispisana je na više strana. Tekst na poklopcu govori o tome da su u njemu (osuariju) sadržani posmrtni ostaci Kresta (*Cresto*), Areskuzije (*Arescusa*) i Primigenija (*Primigenio*).¹⁹ Uz ovaj spomenik se dobro uklapa definicija E. Diez, koja ju je napisala u analizi osuarija iz Ptuja, da su oni specifična i homogena grupa pogrebnih spomenika za ostatke više pokojnika.²⁰ Međutim, činjenica je da se u literaturi ponekad koristi pojam osuarij u značenju urne.²¹

smije pokopati ni zapaliti u gradu) prenio je Ciceron u djelu *De legibus* (II,58). <http://www.thelatinlibrary.com/cicero/leg.shtml> Vidi i: Dyck 2004, str. 400–401.

¹⁵ Zabrana pokapanja izvan grada počinje se ne poštovati u kasnoj antici. Vidi: Blaizot et al. 2007, str. 305–321.

¹⁶ Marin 2010, str. 123.

¹⁷ AE 2001,01032, EDCS-23900867; CIL 06,22003, EDCS-13200290; CIL 6, 38408a, EDCS-22600279; CIL 11, 03495, EDCS-22500702; EDCS-70200003.

¹⁸ Ovaj do sada nepoznat, ali vrlo dobro sačuvan i ispisan osuarij zaplijenjen je 2013. god. od strane talijanske financijske policije u jednoj vili u blizini Rima. Vidi: Gregori, Bianchini 2016, str. 1–17.

¹⁹ *Ossarium Chresti, Primigeni, Arescusaes*.

²⁰ Diez 1948, str. 151–174. vidi i: Djurić 2001, str. 117–129.

²¹ O tome najbolje svjedoče radovi na njemačkom jeziku koji su analizirali rimske kamene urne iz Poetovija. Autori te kamene, četvrtaste urne nazivaju *Aschenkisten* (kutijama za pepeo), ali i *ossuaria*. Vidi: Pochmarski 2014, str. 353–366; 2015, str. 212–225. I. Šarić slavne japodske četvrtaste, kamene urne naziva osuarijima, kako je to predložio D. Rendić-Miočević. Vidi: Rendić-Miočević 1983, str. 1–14.

¹⁰ *Bustum ... proprie dicitur locus, in quo mortuus est combustus et sepultus ...; ubi vero combustus quis tantummodo, alibi vero est sepultus, is locus (ab urendo) ustrina vocatur ...* Nadalje, Flak navodi da se lomača s koje se odnose ostaci pokojnika i pokapaju na nekom drugom mjestu zove *ustrina*. Za terminologiju rimskih paljevinskih grobova vidi: Bechert 1980, str. 253–258.

¹¹ Pohranjivanje kremiranih ljudskih ostataka poznato je od najranijih vremena ljudske povijesti.

¹² Sudeći po oblicima sačuvanih kamenih urni koje imitiraju korpe i vreće čini nam se da one ne prikazuju samo omiljene predmete pokojnika/ce nego da prikazuju i načine pohrane kremiranih ostataka. Slijedom tog razmišljanja čini se da četvrtaste kamene urne podsjećaju na drvene sandučiće.

¹³ Borbonu 2014.

¹⁴ Zakon koji je zapisan na desetoj tabli i koji glasi: *Hominem mortuum inquit lex in XII in urbe ne sepelito neve urito* (Umrlog se ne

Slika 2. Reljefna urna pronađena u kamenolomu Plate na Braču (foto M. Vukov, dig. obrada M. Vuković).

Na ovom mjestu potrebno se osvrnuti i na običaj Židova koji nisu nikad prihvatili incineraciju, a koji su, nakon što bi tijelo istrunulo, skupljali kosti pokojnika koje bi potom u sekundarnom pokapanju polagali u posude koje također nazivamo osuarijima. Taj je običaj bio rasprostranjen na Istoku, a Židovi su ga, kako se misli, počeli masovno upražnjavati početkom prvog stoljeća da bi nakon 70. god. taj običaj polako nestao. Među brojnim sačuvanim židovskim osuarijima spomenimo Jakovljeve osuarij koji je izazvao najviše pažnje i to ne samo stručne javnosti.²² Razlog tome je aramejski tekst koji je na njemu ispisan, a koji glasi: *Jakov, sin Josipa, brat Isusa*. Ovaj

²² Jakovljeve osuarij je u privatnom vlasništvu, a navodno je pronađen u Silvanu ili na području Kidron Valley u okolici Jeruzalema.

natpis je nakon prve objave 2002. god. izazvao neviđenu znanstvenu raspravu. Razlog leži u činjenici što bi njegova autentičnost i adekvatna interpretacija predstavljala i arheološki dokaz postojanja Isusa Krista.²³

Urne iz svih povijesnih razdoblja su jedan od najčešćih arheoloških nalaza pa ih je tako i u Hrvatskoj pronađen veliki broj. Kako je dokumentirano u stručnoj literaturi rimske urne pronađene su gotovo u svakoj objavljenoj nekropoli s paljevinskim grobovima. Postoji nekoliko

²³ Paleografičari Andre Lemaire sa Sorbonne i Ada Yardeni s Hebrew University of Jerusalem smatraju natpis: *Ya'akov bar Yosef akhui di Yeshua* autentičnim. Vidi: Shanks 2012. Skeptici se koriste argumentom učestalosti imena Isus kao i slučajnim podudaranjem imena oca (Josip) i brata (Jakov). Vidi: Byrne, McNary Zak 2009, str. 19–30.

radova koji su posvećeni analizi rimskih urna, među kojima se ističe rad Z. Gregla, koji je pisao i o oblicima urni pronađenima u Hrvatskoj.²⁴

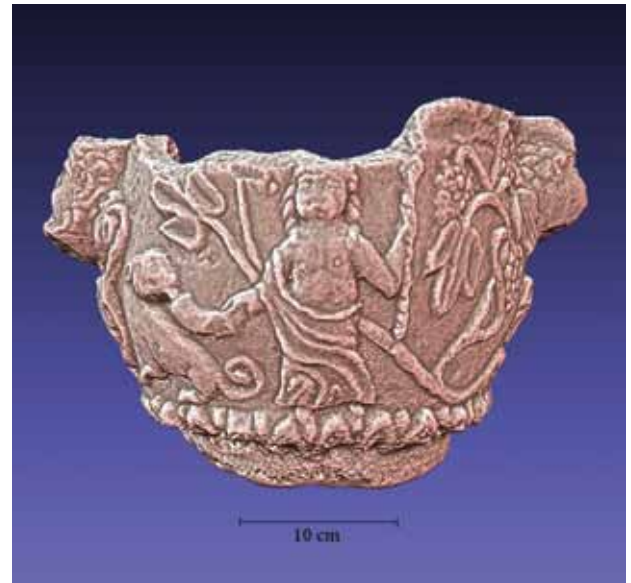
Urna s lokaliteta Plate

Polukružna urna s antropomorfnim ručkama (visina 27 cm, promjer 30 cm), o kojoj je riječ u ovom radu, pripada tipu rimskih kamenih urni potpuno ukrašenih reljefom. S obzirom na to da nema natpis ne možemo znati kome je bila namijenjena. Pronađena je bez poklopca te je uz rubove otvora s obje strane djelomično oštećena. Oštećenja ukazuju na nasilno otvaranje s obzirom na to da je poklopac s urnom izvorno morao biti spojen željeznim klanfama. Urna je do nas dospjela potpuno prazna i po površini znatno izlizana pa se može pretpostaviti da se njeno nasilno otvaranje dogodilo mnogo prije nego ju je pronašao sadašnji vlasnik.

Urna (sl. 2) je imala dvije velike antropomorfne ručke, a stajala je na okruglom, glatkom i niskom postolju. Poviše postolja nalazio se ukrasni porub sastavljen od ukrasa vegetabilnog, lisnatog oblika. Ova je urna potpuna ukrašena reljefom koji prikazuje ljudske i životinjske likove kao i vegetabilne ukrase.

Između ručki na jednoj je strani prikazan ljudski lik koji ima preko desne ruke labavo prebačen hiton (sl. 3). On mu prekriva desnu ispruženu ruku i donji dio tijela. Figura ima dugačku kosu čiji uvojci sežu do ramena. Urna je na mjestu njegovog tjemena oštećena pa se ne može znati da li je imao kakav ukras na glavi. U lijevoj ruci drži ukrašeni kratki štap, a u desnoj ispruženoj ruci kornukopij. Sadržajem kornukopija hrani panteru koja čuči na stražnjim nogama. Pantera koja ima dugačak savijeni rep, okrenuta je u suprotnom smjeru od središnje figure ali je zabacila glavu prema izvoru hrane. Pozadinu ove scene ukrašavaju isprepletene grane, listovi i plodovi vinove loze koji obavijaju cijelu posudu.

Druga strana urne je još više oštećena pa je od muške figure koja je na njoj prikazana vidljivo samo nago tijelo, ali ne i njegova ramena i glava. Prikazana osoba ima lagano savijene noge, kao u nekom plesnom koraku, a napola ispruženim rukama je uhvatio po jednu granu loze.

Slika 3. Prikaz Dioniza na reljefnoj urni pronađenoj u kamenolomu Plate na Braču (foto M. Vukov, dig. obrada M. Vuković).

S njegove lijeve strane se nalazi prikaz rebrastog kantaroša s ručkama iz kojeg izlaze dvije trsove grane. Upravo su ove grane one koje obavijaju cijelu urnu i čine vegetabilni ukras urne. Ručke ove urne oblikovane su kao ljudske glave. Jedna od glava je bolje sačuvana pa se može vidjeti da se radi o bradatim muškarcu s mnogo kovčave kose. Ručke posuda u obliku muške glave, muške glave s rogovima, glava različitih životinja i teatarskih maski je bilo često. Kako su bile oblikovane ručke ove urne nije moguće znati.

Atribucija prikazanih likova s urne bila je djelomično otežana zbog istrošenosti njene površine kao i uništenih rubova urne, međutim, analizu je donekle olakšalo korištenje 3D snimki.²⁵ Na urni je nedvojbeno prikazan mlađahni Dioniz. Ima dugačke uvojke koji mu padaju na ramena, a ako je oko glave nosio trsov vijenac nije moguće, zbog oštećenosti, vidjeti. Dioniz u jednoj ruci drži svoj uobičajeni atribut tirs, a u drugoj ruci kornukopij kojim hrani panteru koja se na prikazima gotovo uvijek pojavljuje u njegovom društvu. Iako Dioniz obično u ruci drži vinsku zdjelicu na bračkom spomeniku ju je zamijenio kornukopij. S obzirom na to da je takav prikaz poznat s

²⁴ Šarić 1975, str. 57–74; Gregl 1988, str. 54–59; Sanader, 2001, str. 17–33; Pedišić, Zaninović 2007, str. 7–13; Gregl 2009; Domic Kunić, Radman-Livaja 2009, str. 67–106.

²⁵ Vidi sliku 2 i 3.

jedne kameje koja se čuva u Nacionalnoj biblioteci u Parizu u ovom slučaju nije riječ o jedinstvenom prikazu.²⁶

Muška osoba sa suprotne strane urne je potpuno gola, ne vide joj se ramena i glava, a u rukama čvrsto drži po jedan trs. Da li je majstor prikazujući ovoga muškarca povijernih nogu htio prikazati jednog od veseljaka iz Dionizove pratnje kako veselo i opijeno pleše držeći se za vinovu lozu možemo samo pretpostaviti.

Odabir ovog mita za grobnu urnu nije neobičan jer su Rimljani nerijetko posezali za ovakvim prikazima na svojim grobnim spomenicima.²⁷ Prikazi Dionizovog sretnog svijeta i njegove vesele družbe (*thiasos*) sadrže u sebi duboku nadu u sretan život u podzemnom svijetu. Premda autor ove urne nije bio prvorazredni umjetnik s italskog poluotoka, nego provincijalni majstor iz Dalmacije, možda baš s otoka Brača, on je bio Rimljanin, poznao je rimske pogrebne rituale, ritus kremacije kao i *thiasos* kao poželjni dekorativno-simbolički element grobnih spomenika. Iako su reljefne kamene urne ukrašene reljefima dobro poznate, pogotovo one iz rimskih radionica, kombinacija ikonografije i forme ove urna s Brača je, po našem mišljenju, jedan upečatljivi proizvod rimske umjetnosti, odnosno njezine provincijalne komponente te kao takva zaslužuje biti objavljena i prikazana javnosti.

Žrtvenik s lokaliteta Plate

Žrtvenik pronađen na navedenom položaju pravokutnog je oblika (visina 51,5 cm, širina 36,5 cm, debljina 37,5 cm) te je izrađen od kamena vapnenca. Baza se sastoji od ravne plinte zakošene prema tijelu i natpisnom polju spomenika. Krunište započinje profilacijom iznad koje se nalazi ravna greda (*fascia*). Vrh kruništa je ravan i bez akroterija. Stražnja, bočne te gornja strana spomenika zaravnate su grubim udarcima klesarskog dlijeta, odnosno ne pokazuju elemente ukrašavanja.

Natpis uklesan u tri retka nalazi se unutar neuokvirenog natpisnog polja. Slova su kvalitetno klesana kvadratnom kapitalom, s najvećom visinom slova od 3 cm. Riječi su odvojene rastavnim znakom u obliku trokuta (*triangulum distinguens*), a u ligaturi stoje slova HERC i AV u prvom retku.

²⁶ *Bacchus Cameo* 78, Médailles et Antiques de la Bibliothèque nationale de France.

²⁷ Walde 1990, str. 299–320.

Slika 4. Žrtvenik Herkulu pronađen u kamenolomu Plate na Braču (foto M. Vukov, dig. obrada M. Vuković).

Natpis glasi:

HERC AVG SAC
P PARIDIAN
VS L V S

Predložena restitucija natpisa glasi:

*Herc(uli) Aug(usto) sac(rum) / P(ublius) Paridan/us
l(ibens) v(otum) s(olvit)*

(Herkulu Uzvišenom posvećeno, Publije Paridijan, rado ispunio zavjet)

Dakle, analizom žrtvenika moguće je iščitati da je isti u čast Herkula Augusta dao podignuti *Paridianus*. Riječ je o imenu grčkog podrijetla, izvedenom od imena grčkog heroja Parisa.²⁸ Dativu imena nadodan je sufiks *-anus*, što je prema Alfödyu karakteristično za razdoblje kasnog principata.²⁹

²⁸ Solin 2003, str. 556.

²⁹ Alfödy 1969, str. 366.

Ime Paridijan još nije zabilježeno na natpisima u Dalmaciji, a u Carstvu je poznat s dva natpisa iz Rima i jednog grafita na opeci iz Germanije Superior.³⁰ Riječ je o imenu kojeg nalazimo u obliku kognomena među oslobođenima ili osobnog imena među robovima.

Na području Hrvatske do sada je pronađen 21 Herkulov žrtvenik od kojih tri potječu s područja nekadašnje italiske X. regije, 14 s područja rimske provincije Dalmacije te četiri s područja rimske provincije Panonije.³¹

Ovaj žrtvenik još je jedan u nizu spomenika koji potvrđuje pojavu i rasprostranjenost Herkulova kulta na otoku Braču. Kada ga pribrojimo do sada poznatim Herkulovim spomenicima s otoka Brača, dobijemo brojku od šest spomenika. Žrtvenik pronađen u kamenolomu Plate posvetio je Valerije Valerijan (*CIL* 03, 10107), vojnik koji je nadgledao vađenje kamena za potrebe izgradnje kapitela u termama cara Licinijana u Sirmiju. Drugi žrtvenik pronađen je u kamenolomu Stražišće, a posvetio ga je Alnije Obultorinije (*CIL* 03, 3092). Nenad Cambi je posljednji redak natpisa na ovom žrtveniku pročitao kao *deter(minavit)* što znači omeđiti sveto područje ritualom, gdje bi navedeno indiciralo kulturni prostor, sličan onom iz kamenoloma Rasohe.³² Upravo se u kamenolomu Rasohe nalazi najpoznatiji Herkulov spomenik s Brača, gdje je riječ o reljefu uklesanom u živoj stijeni. U reljefu je isklesan nagi Herkul s njegovim simbolima – kožom nemejskog lava, jabukama Hesperida i toljagom. Ovaj spomenik u živoj stijeni predstavlja kulturni reljef jednog svetišta u krajoliku. Takva svetišta u krajoliku nisu nepoznanica u Dalmaciji, gdje je pronađeno više sličnih svetišta Silvanu, Mitri i Dioskurima.³³ Dva reljefa s prikazom Herkula pronađena su i u blizini kamenoloma Rasohe i Stražišće, prilikom gradnje ceste Splitska – Škripa.³⁴

Zanimljiva je činjenica da su svi navedeni spomenici pronađeni u okolici Škripa, kao i da su vezani uz kamenolome koji su zabilježeni na ovom položaju. Herkulova snaga je bila uzor radnicima u kamenolomima, što i nije neuobičajeno s obzirom na to da se Herkul i u drugim dijelovima Carstva pojavljuje kao zaštitnik kamenara.³⁵ Istovjetan slučaj zabilježen je i kod dva žrtvenika posvećena Herkulu koja su pronađena u kamenolomima Seget i Kučićeva kava na brdu sv. Ilija kod Trogira.³⁶

Uključujući prethodno navedene žrtvenike s posvetom Herkulu, na Braču su pronađeni zavjetni žrtvenici podignuti različitim rimskim te jedan žrtvenik istočnjačkom bogu Mitri. Riječ je o ukupno 16 zavjetnih žrtvenika koji su pronađeni u Donjem Humcu, Platama, Postiri, Pučišćima, Škripu, Splitskoj i Stražišću. Od toga ih je najviše, njih četiri, posvećeno Jupiteru, tri Herkulu, dva Liberu te po jedan žrtvenik Asklepiju, mjesnom Geniju, Mitri, Veneri, Nimfama i nepoznatom božanstvu.³⁷ Dva žrtvenika ne sadrže natpis.³⁸ Ovdje obrađeni kameni spomenici živo su svjedočanstvo bogate i nedovoljno poznate antičke baštine otoka Brača. Oni ujedno upućuju na to da se u budućnosti možemo nadati novim nalazima i lokalitetima.

³⁵ Mayer 1894; Cambi 2013, str. 16.

³⁶ Jeličić 1981, str. 98–100; Maršić 2007, str. 111–128.

³⁷ Jupiteru: *CIL* 03, 14333,5, *CIL* 03, 15099, *CIL* 03, 10108, Kirigin 1979, str. 129–134, br. 1, T.XI.1; Liberu: *CIL* 03, 10101=3094, *CIL* 03, 3093=10100; Herkulu: *CIL* 03, 3092, *CIL* 03, 10107; Asklepiju: Kirigin 1979, str. 135, br. 2, T.XI.2; mjesnom Geniju: *CIL* 03, 2533; Mitri: *CIL* 03, 3095=10102; Veneri: Jelinčić, Perinić Muratović 2010, str. 198–213, sl. 7–8; Nimfama: *CIL* 03, 3096; nepoznatom božanstvu: Faber, Nikolanci 1985, T IV., sl. 2.

³⁸ Matić 2018, kat. br. 1.1.6–7.

³⁰ Ime je navedeno na dva natpisa iz Rima: *CIL* 06, 10576 i *CIL* 06, 15186, te na opeci s grafitom pronađenoj na lokalitetu Josenmatt kod Wettswila u Gornjoj Germaniji. Speidel 1996, str. 193–194.

³¹ Vidi: Sanader 1994; Vukov 2018.

³² Cambi 2013, str. 10.

³³ Cambi 2013, str. 8–9.

³⁴ Kirigin 1979, str. 135–138.

MIRJANA SANADER, DOMAGOJ TONČINIĆ,
MIRNA VUKOV
TWO NEW MONUMENTS FROM ANTIQUITY
FROM THE ISLAND OF BRAČ

(Summary)

The paper features the results of an analysis of two stone monuments from Antiquity that were recently found at the site Plate on the island of Brač. The monuments were found in a private vineyard located next to the Plate quarry, where traces of stone extraction are still preserved today. At the beginning of the century, a relief of Mercury and two sarcophagi were found in the same vineyard, which indicates the importance and archaeological potential of this micro location. The first newly found monument is a stone semicircular urn with anthropomorphic handles, which is completely decorated with a relief depicting human and animal figures as well as vegetable ornaments. The relief depicts young god Dionysus holding a thyrsus in one hand and a cornucopia with which he feeds the panther in the other hand. The male person on the opposite side of the urn is completely naked, his shoulders and head are not preserved, and he is holding a vine firmly in his hands. The background of these scenes is adorned with intertwined branches, leaves and fruits of the vine that envelop the entire urn. The depictions of Dionysus' happy world and his cheerful company (thiasos) contain a deep hope for a happy life in the underworld and as such are not unusual motifs on the Roman tombstones. The second monument found at the site Plate is an unadorned limestone altar dedicated to Hercules Augustus by Paridianus. This altar is another in a series of monuments that confirms the presence of the cult of Hercules on the island of Brač. It is interesting to note that all these monuments were found in the vicinity of Škrip, as well as that they are related to the quarries that were recorded at this location. Hercules' power was a role model for quarry workers, which is not uncommon given that Hercules also appears in other parts of the Empire as a protector of stonemasons. These new discoveries enhance the knowledge of the rich and insufficiently known ancient heritage of the island of Brač.

Prijevod: autori

LITERATURA

- Alfödy 1969
G. Alfödy, *Die Personennamen in der römischen Provinz Dalmatia*, Heidelberg 1969.
- Bechert 1980
T. Bechert, *Zur Terminologie provinzialrömischer Brandgräber*, Archäologisches Korrespondenzblatt 10, Mainz 1980, 253–258.
- Blaizot et al. 2007
F. Blaizot, V. Bel, Ch. Bonnet, Y. Deberge, A. Wittmann, S. Barberan, L. Trenoj, *Inhumation and cremation in roman Gaule: Continuity or discontinuity of the burial practices*, u: A. Faber, P. Fasold, M. Struck, M. Witteyer (ur.), *Körpergräber des 1. – 3. Jahrhunderts in der römischen Welt*, Frankfurt 2007, 305–321.
- Borbonu 2014
D. Borbonu, *Columbarium Tombs and Collective Identity in Augustan Rome*, Cambridge – New York 2014.
- Byrne, McNary Zak 2009
R. Byrne, B. McNary Zak, *Archaeological Context and Controversy: The Bones of James Unpacked*, u: R. Byrne, B. McNary Zak (ur.), *Resurrecting the Brother of Jesus: The James Ossuary Controversy and the Quest for Religious Relics*, Chapel Hill 2009, 19–30.
- Bulić 1900
F. Bulić, *Ritrovamenti antichi sull'isola Brazza risguardanti il Palazzo di Diocleziano a Spalato*, Bullettino di archeologia e storia Dalmata, 23, Split 1900, 18–23.
- Cambi 2013
N. Cambi, *Herkul na Braču*, Klesarstvo i graditeljstvo 24, Pučišća 2013, 4–19.
- Diez 1984
E. Diez, *Die Aschenkisten von Poetovio*, Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Institutes 37, Wien 1948, 151–174.
- Djurić 2001
B. Djurić, *Ossuaria Poetovionensia: Their Iconography and Structure*, u: T. Panhuysen (ur.), *Die Maastrichter Akten des 5. Internationalen Kolloquiums über das provinzialrömische Kunstschaffen*, Maastricht 2001, 117–129.
- Domić Kunić, Radman-Livaja 2009
A. Domić Kunić, I. Radman-Livaja, *Urna iz Danila u kontekstu društvene elite municipija Ridera*, Arheološki radovi i rasprave 16, Zagreb 2009 67–106.
- Dyck 2004
R. Dyck, *A Commentary on Cicero, De Legibus*, Michigan 2004, 400–401.

- Faber, Nikolanci 1985
A. Faber, M. Nikolanci, *Škrip na otoku Braču – naselje i spomenici prehistorijskog i antičkog doba*, Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu 2, Zagreb 1985, 1–38.
- Gregl 1988
Z. Gregl, *Antike Hausurner aus Kroatien*, Rivista di Archeologia XII, Venezia 1988, 54–59.
- Gregl 2009
Z. Gregl, *Oblici rimskih urni u Hrvatskoj* (katalog izložbe), Zagreb 2009.
- Gregori, Bianchini 2016
G. L. Gregori, G. Bianchini, *Tra epigrafia, letteratura e filologia. Due inedite meditazioni sulla vita e sulla morte incise sull'ossario di Cresto*, u: M. Dondin-Payre, N. Tran (ur.), *Esclaves et maitres dans le monde romain. Expressions épigraphiques de leurs relations*, Rome 2016, 141–159.
- Jeličić 1981
J. Jeličić, *Heraklov žrtvenik i ostali nalazi u Segetu Donjem kod Trogira*, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku 75, Split 1981, 97–104.
- Jelinčić 2005a
K. Jelinčić, *Rustična vila na Bunjama kod Novog Sela na otoku Braču*, Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku 98, Split 2005, 121–132.
- Jelinčić 2005b
K. Jelinčić, *Topografija rustičnih vila na otoku Braču*, magistrski rad na Sveučilištu u Zagrebu 2005.
- Jelinčić Vučković 2011
K. Jelinčić Vučković, *Luke kod Škripa na otoku Braču - novi arheološki nalazi*, Archaeologia Adriatica 5, Zadar 2011, 127–149.
- Jelinčić, Perinić Muratović 2010
K. Jelinčić, Lj. Perinić Muratović, *Novi arheološki nalazi iz Postira na otoku Braču*, Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu 27, Zagreb 2010, 177–216.
- Kilić-Matić 2004
A. Kilić-Matić, *Prilog proučavanju tehnika i struktura gradnje rimskih vila rustika na obali rimske provincije Dalmacije*, Opuscula Archaeologica 28, Zagreb 2004, 91–109.
- Kirigin 1979
B. Kirigin, *Nalaz rimskih natpisa i reljefa kod Škripa na otoku Braču*, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku 72–73, Split 1979, 129–142.
- Marin 2010
E. Marin, *Salona IV: Inscriptions de Salone chrétienne, IVe-VIIe siècles*, Rome – Split 2010.
- Maršić 2007
D. Maršić, *Novi Heraklov žrtvenik iz Trogira*, Archaeologia Adriatica 1, Zadar 2007, 111–128.
- Matić 2018
V. Matić, *Revizija antičke zbirke Muzeja otoka Brača u Škripu*, diplomski rad, Zagreb 2018.
- Mayer 1894
E. Mayer, *Hercules Saxanus*, Berlin 1894.
- Pedišić, Zaninović 2007
I. Pedišić, M. Zaninović, *Rimska kamena urna iz Ridera – Danila Gornjeg kraj Šibenika*, Arheološki radovi i rasprave 15, Zagreb 2007, 7–13.
- Pochmarski 2014
E. Pochmarski, *Die Aschenkisten von Poetovio und Celeia*, Arheološki vestnik 65, Ljubljana 2014, 353–366.
- Pochmarski 2015
E. Pochmarski, *Aschenkisten und Sarkophage aus Poetovio*, u: B. Porod, G. Koiner (ur.), *Römische Sarkophage, Akten des Internationalen Werkstattgesprächs, Graz, 11. – 13. Oktober 2012*, Graz 2015, 212–225.
- Rendić-Miočević 1983
D. Rendić-Miočević, *O nekim zanemarenim komponentama kod "japodskih urni"*, Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu 15/1, Zagreb 1983, 1–14.
- Sanader 1994
M. Sanader, *O kultu Herkula u Hrvatskoj*, Opuscula Archaeologica 18, Zagreb 1994, 87–114.
- Sanader 2001
M. Sanader, *...et circenses u Solinu*, Arheološki radovi i rasprave 13, Zagreb 2001, 17–33.
- Shanks 2012
H. Shanks, *"Brother of Jesus" Inscription is Authentic!*, Biblical Archaeology Review 38:4, 2012.
- Solin 2003
H. Solin, *Die griechischen Personennamen in Rom: ein Namenbuch: 1*, Berlin 2003.
- Speidel 1996
M. A. Speidel, *Ein römischer Ziegel mit Ritzinschrift aus dem Ziegelbrennofen, Archäologie im Kanton Zürich 1993–94*, Berichte der Kantonsarchäologie Zürich 13, Zürich 1996, 193–198.
- Šimunović 1987
P. Šimunović, *Vodič otoka Brača*, Zagreb 1987.
- Vukov 2018
M. Vukov, *Između tradicije i modifikacije. Rimski zavjetni žrtvenici u Hrvatskoj kao pokazatelji razvoja gospodarstva i društva u provincijama*, doktorski rad, Zagreb 2018.
- Walde 1990
E. Walde, *Der Traum vom ewigen Leben, Symbole der Todesüberwindung in der römischen Grabplastik Österreichs, Veröffentlichungen des Tiroler Landesmuseum Ferdinandeum 70*, Innsbruck 1990, 299–320.